

VÅRE TI VIKTIGSTE POLAREKSPEDISJONER

NYE FELT: Ekspedisjonen lette ved den antarktiske halvøy, til venstre. Grytviken oppe til v.

Våre ti viktigste polarekspedisjoner

I Nansen-Amundsen-året 2011 kårer Nordlys og Norsk Polarinstitutt de ti viktigste norske polarekspedisjonene. I en serie over ni uker vil vi presentere de ulike ekspedisjonene, som en jury av eksperter har valgt ut.

4

I DAG NR.

JAKTEN PÅ NYE HVALFANGSTFELT 1892-93

JURYEN: Fra v. professor Robert Marc Friedman, polarekspert Olav Orheim, ekspedisjonsdeltaker Liv Arnesen, polarhistoriker Harald Dag Jølle (leder) og polarhistoriker Susan Barr.

JURYENS BEGRUNNELSE

Store mengder hval ble rapportert fra Antarktis og ved Sør-Georgia. Dette banet veien for hvalfangstsatsingen i sør. De første fossiler i Antarktis ble oppdaget på Seymour Island. Østsidan av Den antarktiske halvøya ble undersøkt til 68°10'S.

C A Larsen var en pioner i å overføre den norske hvalfangsten fra nord til sør. Næringen ble Norges første store oljealder. Den fikk store økonomiske ringvirkninger i landet, særlig i Vestfold-området.

Den norske hvalfangsten i Antarktis var en hovedgrunn til at Norge kunne annektere Dronning Maud Land, Peter I Øy og Bouvetøya gjennom oppdagelsene under Norvegia-ekspedisjonene.

TIDLIGERE PRESENTERT

5. «Gjøa» 1903-1906	19.11
6. «Maud» 1918-1925	12.11
7. Svalbard 1909	4.11
8. «Fram» 1898-1902	29.10
9. Antarktis 1949-1952	22.10
10. Nordpolen 1990	14.10

Oppdager o

PIONER: Carl Anton Larsen ledet flere vitenskapelige ekspedisjoner til Antarktis – og hev seg på hvalfangst.

LØRDAG REPORTASJESERIE

Tekst: Asbjørn Jaklin

Her hjemme er han hvalfangstpioneren. I utlandet er han mest kjent som oppdager. Like greit, siden vi nesten utryddet verdens største dyr.

SANDEFJORD 1. SEPTEMBER 1892. Kaptein Carl Anton Larsen kontrollerer at selfangeren «Jason» er klar til avgang. Skipet er elleve år gammelt, rigget med tre master og finansiert av Christen Christensen, en skipsreder fra en styrtrik sandefjordfamilie med kostskole i Skottland, handelsakademi i København og oppbyggingen av Framnæs mekaniske verksted bak seg.

KAPTEIN LARSEN er 32 år. Han har vært til sjøs siden han var fjorten, styrmann som attenåring og kaptein på skuter som jaget bottlenose, nebbhval, i Nordatlanten.

Larsen har store forventninger til toktet som nå starter. Hvalfangsten nordpå har gitt stadig magrere resultater, bestanden av bottlenose, nordkaper og grønlandshval ser ut til å være utarmet. Heller ikke selfangsten har vært på gamle høyder. Sel- og hvalfangerne i Vestfold har derfor sett seg om etter nye jaktmarker. Øynene har falt på Antarktis, der det skal være hval i massevis.

Fattig ut, men rik hjem, tror en optimistisk kaptein.

ISOUTH SHIELDS, nordøst i England, fyller Larsen kull til hjelpemotoren. «Jason» stikker til sjøs igjen og tar fatt på den lange, monotone overfarten.

6. november 1892 ser Larsen det første isfjellet. en kvart mil bredt, en halv mil langt og fire ganger høyere enn kirketårnet hjemme i Larvik. Dagen etter får han øye på Syd-Georgia, den gamle selfangstøya i Antarktis med fjell på nesten 3000 meter. Ni dager senere når de Syd-Orknøyene der de går i land for å jakte sel, uten særlig resultat.

DET ER RETTHVAL Larsen søker, de kompakte bardehvalene som har så tjukt spekklag at de flyter etter at de er avlivet. En slik koloss, opptil 20 meter lang og 100 tonn tung, representerer store verdier. Ikke minst har bardene god pris på verdensmarkedet. De består av et elastisk materiale, lik dagens plast, som kan brukes som spiler i korsetter og parasoller, blant annet.

Larsen vet at hvalene ofte går nær iskanten, der loppekrepser og annet plankton finnes i enorme mengder. Drivis er intet problem for disse dyrene, de kan lette knuse is som er 20 centimeter tjukk.

DET ER EN farefull ferd. I havområdene nær Graham Land ved Weddelhavet er det ofte snøbyger, vinden øker til storm på kort tid, gigantiske isflak lurer i tåkebankene og småisen holder stor fart.

Larsen tilbringer dagene i utkikkstønna, opp til 16 timer. De krysser i ukevis, fram og tilbake. Retthvalen er ikke å se.

ÅPNET: Ekspedisjonene til Antarktis i 1890-årene åpnet nye felter

Larsen tenker på fangst og fortjeneste, men han er også interessert i naturvitenskap. Han går i land på Seymourøya og Louis Philippe Land der han finner fossiler. Disse skulle senere bli anerkjent som viktige funn fordi de beviser at det finnes sedimentære bergarter i Antarktis.

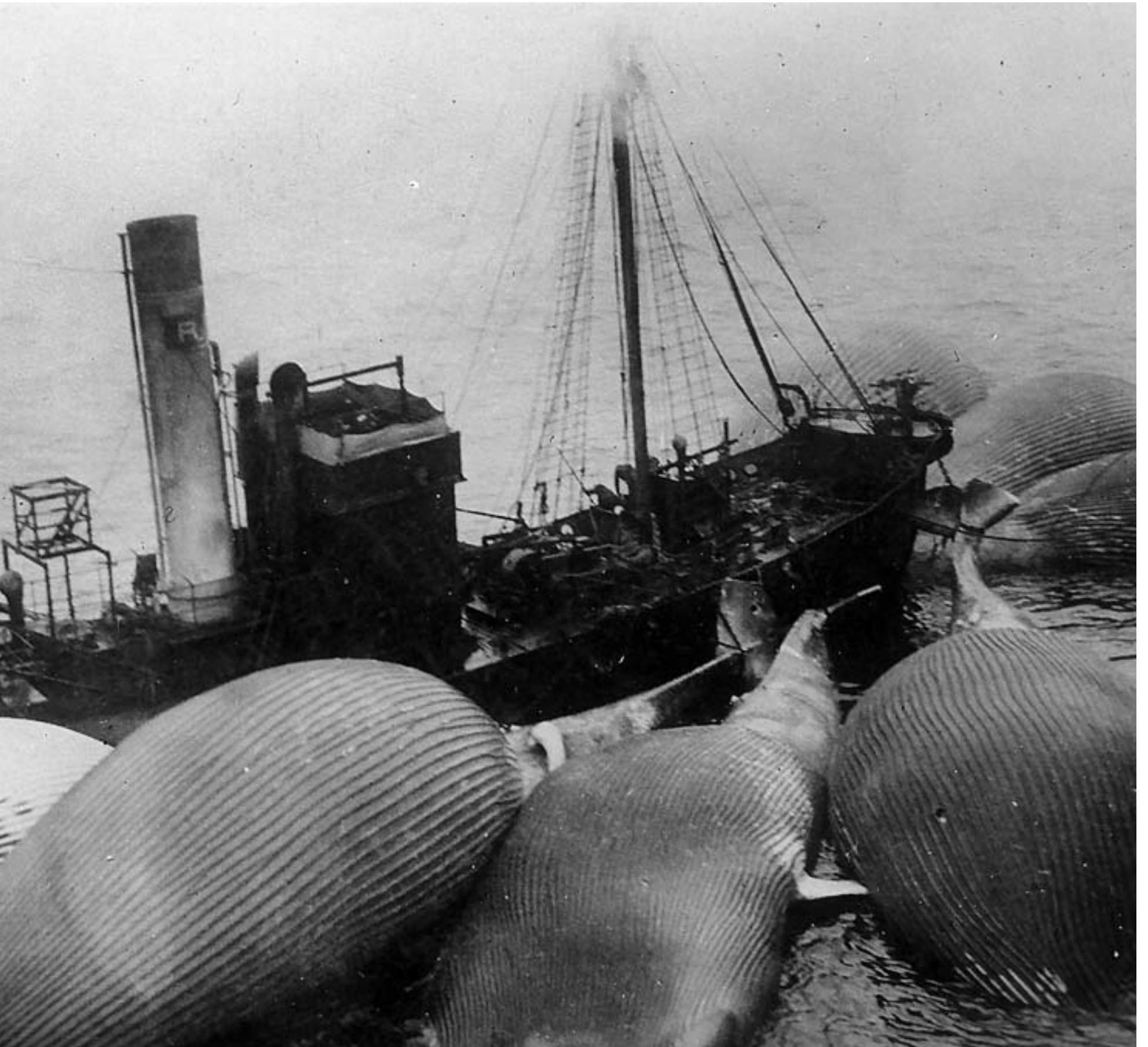
Fra tønna ser Larsen flokker på opp til 20 blåhval samt flere hundre finnhval og knøl – uten å ha fart nok i skuta eller redskap til å kunne fange disse sterke og raske hvalene.

Larsen bringer hjem 6335 selskinn og to bottlenose. Resultatet er milevis fra forventningene. Ekspedisjonen påfører selskapet et betydelig tap.

SKOTTENE, som også leter etter retthval, gir opp Antarktis. Men Carl Anton Larsen og hans samarbeidspartner Christen Christensen prøver på nytt høsten 1893. Larsen krysser etter

og businessmann

for den norske hvalfangsten. Her er hvalbåten H/B «Star» omkranset av sju hvalskrotter som er pumpet full av luft for ikke å synke.

Foto: Norsk Polarinstitutt

« Vi får flytte på våre gutter et stykke. Fra Nordpolen til Sydpolen, sånn omtrent.

Carl Anton Larsen om hvalfangstens nye områder

hval utenfor kysten av Patagonia, sørøst i Argentina. Ingen hval av riktig art er der, men han finner en stor bestand av sjøløver. På Cap Seymour gjør han nye funn av fosiler til sin vitenskapelige samling.

«Jason» setter på nytt kursen for isen, i uoppdaget land nå. Landet de ser i vest og sør blir kalt Kong Oskar II land. En høy

fjelltopp ble kalt Mount Jason. Under selfangst 27. januar 1894 rammer ulykken.

Været er pent, kun bris fra vest-sørvest. Syv lettbåter er satt på vannet etter sel. Den etter den andre heiser flagg for å markere at de er fullastet av skinn.

«Jason» damper opp mot skytter Ole Olavsens båt. Fra

tønna ser Larsen at båten er for tungt lastet. Larsen kan ikke legge «Jason» inn til, uten å knuse lettbåten mot iskanten. Han gir ordre om at de skal dumpe skinn.

Mennene i båten adlyder, men før de har fått lettet båten tilstrekkelig, går den rundt. Fire mann havner i det iskalde vannet. Nå gjelder det livet.

VÅRE TI VIKTIGSTE POLAREKSPEDISJONER

De var som barn. De levde høyt så lenge det varte, for så, etter kort tid igjen å befinne seg i nød uten mat i huset.»

Carl Anton Larsen, bestyrer på Ingøy, om finnmarkingers forhold til penger

◀◀ Larsen svinger seg ut av tønna, griper i bardunene og slipper seg ned så raskt at han svir både hender og støvler. Han løper bakover på dekk, kapper surringene på en lettboat og får låret den.

ETTER SYV-ÅTTE MINUTTER er de framme ved skytterens kantrede båt. En mann, som klamrer seg til en åre, blir berget. Skytteren er nettopp sunket. De ser hodet hans nede i vannet, stueren stikker en båtshake etter, men det er for dypt. Skytteren synker, han er for tungt kledd og dessuten tviholder han på geværet sitt.

Larsen satser nå på å berge de to siste. Like før han når fram, synker de, mens de holder i hverandre. Kanskje ble kulden for sterk, kanskje fikk de krampe?

Lenge venter de, for å se om de to dukker opp igjen. Til slutt må de ro tilbake til «Jason» slik at ikke den ene som ble berget skal fryse i hjel. Stillheten senker seg på «Jason».

TO MÅNEDER etter den stygge ulykken, blir flere av mannskapene syke. Det er fangstfolkens skrekk, skjørbuken. Larsen beordrer skipet lastet og kursen satt nordover mot Falklandsøyene. Her får mannskapene hjelp av lege og kommer seg raskt.

Hjemturen legges via Syd-Georgia. 21. april, i dårlig vær og store bølger, får de endelig øye på en retthval. Med store anstrengelser lykkes det Larsen og hans mannskap å få dyret drept, men i uværet forsvinner fortjenesten i dypet.

ETTER DE TO FERDENE med «Jason» reiser Larsen til Finnmark, til Mafjord på Ingøy noen mil vest for Nordkapp. Han er utnevnt til bestyrer for hvalfangstselskapet «Skjold og Værg», eid av rederen Klavenes i Sandefjord.

Det har vært drevet intensiv fangst etter hval i Finnmark i flere år. Svend Foyn har trålet farvannene med sine harpuner og raske båter. En svak hvalbestand har tvunget industrien fra Varangerfjorden til vestfylket.

I sju sesonger holder Larsen til i Nord-Norge, inntil bestanden klapper fullstendig sammen.

LARSENS ry som skipper i polare strøk øker. Da svenskene utruker sin første Antarktis-ekspedisjon under ledelse av geologen Otto Nordenskjöld i 1901, blir Larsen engasjert som fører av ekspedisjonsfartøyet «Antarctic».

Ekspedisjonen studerer den antarktiske halvøy, Falklandsøyene og Ildlandet i Sør-Amerika. Ekspedisjonen er også innom Syd-Georgia. Larsen har ikke glemt sine gamle ambisjoner om hvalfangst i området. Han observerer store mengder blåhval og finnhval.

I JANUAR 1903 er de inne i isen igjen. «Antarctic» går seg fast, hun holdes som i en skruestikke mens en storm skrur isen. Etter et døgn i engstelse hører Larsen et brak; skroget gir etter. Vannet fosser inn.

Larsen beordrer pumpene i gang og samler sammen det mest nødvendige som raskt kan flyttes over på isen. Pessimismen brer seg, men Larsen har ikke tenkt å gi opp.

Da isen endelig slipper taket, er skipet så lekk at vanlige manøvre for å unngå isfjell er umulige. De kjemper i flere uker. Om morgenen 12. februar 1903 forlater mannskapet «Antarctic» som legger seg over og forsvinner.

TYVE MANN står på et isflak med knappe rasjoner. De rigger til telt av seil og syr soveposer av seilduk. I lettboater tar de seg over til øya Paulet. «Her hjelper verken klynk eller klage, men kun mot og energi. Vi får se hvem som seirer, isen eller vi,» skriver Larsen i dagboken.

LARSEN OG ekspedisjonen seirer. Så vidt. De lager et slags hus av stener som tettes med pingvinguano. Kjøtt må sikres, de jakter hensynsløst på pingviner. Larsen har regnet ut at de trenger 16 pr. dag for å overleve.

De lever et slags liv, der kosten varierer mellom pingvin og selkjøtt. Og hvordan få tiden til å gå gjennom hele vinteren? Historier og kortspill.

I november 1904 blir de reddet ut av det argentinske orlogsfartøyet «Uruguay» som var sendt for å lete. Larsen når skipet i Snow Hill like før det vender hjemover.

SKUDD: Granatharpun gjorde det mulig å jakte de store og raske hvalene. Foto: Norsk Polarinstitutt

SYNLIG: Hvalene ble markert med flagg slik at de lett kunne finnes igjen. Foto: Norsk Polarinstitutt

LARSENS OPPHOLD i den argentinske hovedstaden Buenos Aires blir et vendepunkt. Han kommer i kontakt med lokale forretningsfolk som tenner på hans hvalfangstideer.

Selskapet som blir dannet, Compania Argentina de Pesca, velger en gammel selfangststasjon på Syd-Georgia som base. Larsen gir stasjonen navnet Grytviken, etter de mange rustne sprekkrytene som ligger igjen etter de som utryddet bestanden av sel på øya.

TEKNOLOGISK har hvalfangsten i løpet av noen år gjort et kvantesprang. Fangstfartøyene er raskere, harpunene mer effektive. De kan nå jakte på de raske finnhvalene og blåhvalene. Via spyd pumpes luft inn slik at de ikke synker.

Første sesong skyter en fangstbåt, «Fortuna», 11 blåhval, fire finnhval og 180 knølhval. Av denne fangsten framstiller de 5302 fat hvalolje. I tillegg skyter de sjøelefanter som de får 186 fat olje av. I ti år er Larsen bestyrer i Grytviken.

DETTE VAR starten på den moderne hvalfangsten som gjorde vestfoldbyene styrtrike og skaffet solid kapital til norske redere. Senere kom havgående hvalkokerier, som gjorde fangsten enda mer effektiv. Den pågikk fram til 1960-tallet.

Dessverre ble effekten av fangsten at stammen av blåhval ble redusert til 200 individer. Øvrige bestander ble også kraftig redusert. Blåhval, finnhval og retthval er fortsatt utryddingstruet. Skylden kan fordeles på flere land, men Norge var den dominerende fangstnasjonen.

Larsen fikk aldri se den tragiske effekten av det han i sin tid startet. Han døde i desember 1924 av sykdom, på tokt i Ross-havet i Antarktis.

Kilder:

Risting, Sigurd: Kaptein C A Larsen. 1929.

Nielsen, Jens Petter: Ishavet var vår åker. Norsk polarhistorie III, 2004.

Elstad, Åsa: Den første norske oljealderen. Norsk polarhistorie III, 2004.

Hvalfangstmuseets hjemmeside.

Artikler i Østlandsposten, Aftenposten, Biografisk leksikon og fra NTB.

PERFEKT: Grytviken på Syd-Georgia viste seg å være ypperlig for en

hvalfangststasjon. En skjermet havn og plenty av ferskvann fra de høye fjellene omkring. Området ble tidligere brukt til selfangst. Spekket ble kokt i gryter, derav navnet. Foto: Hvalfangstmuseet

VERDIER: Hvalene ble tatt på land og oppdelt etter et spesielt mønster. Her er arbeidere i gang med flensing ved hjelp av spesielle kniver på lange skaft. Foto: Norsk Polarinstitut.

Millioner av fat med hvalolje

Den tidlige hvalfangsten i Sydishavet skaffet til veie voldsomme mengder hvalolje som ble fraktet til markedene i tønner.

Hvalfangsten med utgangspunkt i Syd-Georgia resulterte i 1,3 millioner fat hvalolje i årene 1906-1915.

Den norske fangsten totalt i Sydishavet i årene 1904-1929 talte 7,2 millioner fat olje. I tillegg kom 3,8 millioner fat olje som ble produsert av utenlandske selskaper.

Hvor ble det av alle denne hvaloljen?

Den viktigste anvendelsen var som fett i husholdningene. Verdens sterkt økende behov for spise fett gjorde den raske ekspansjonen i hvalfangsten mulig.

Problemet var lenge at det luktet og smakte temmelig bastant av hvaloljen.

Oppfinnelsen av fettherdingen løste dette problemet. Oljen ble varmebehandlet under trykk. Det ble da mulig å lage margarin med nesten 100 prosent hvalolje.

I 1912-1913 ble det bygd to herdingsfabrikker i Norge, Vera Fedtraffineri i Sandefjord og De-No-Fa i Fredrikstad. Disse to fabrikkene kjøpte i flere år det meste av verdens hvaloljeproduksjon.

Norge dominerte tidlig med om lag 70 prosent av fangsten i 1928. Andelen sank til 30 prosent i 1938.

Under andre verdenskrig stanset hvalfangsten. 30 fly-

FAT: Hvalolje gjøres klar for skipping fra Grytviken i 1920-årene. Foto: Norsk Polarinstitut.

tende hvalkokerier forliste. Ved krigens slutt var det bare sju kokerier igjen.

En sterk prisstigning på hvalolje gjorde at fangsten likevel tok seg opp igjen. Sovjetunionen, Nederland og Japan kom med.

Biologene advarte stadig sterkere mot faren for overbeskatning. Landene ble likevel ikke enige om kvoter og reguleringer før det var for sent.

Den norske vågehvalfangsten kan ikke sammenliknes med fangsten i Sydishavet. Den foregår på gode bestander, men har et internasjonalt politisk press mot seg.